

فضای جمعی، ظرف تحقق حیات مدنی

تحلیل عوامل موفقیت جلوخان تئاتر شهر

timberdeck2000@yahoo.com

مئده یزدانی / کارشناس ارشد معماری منظر

m.lavasany@gmail.com

مونا لواسانی / کارشناس ارشد معماری منظر

فضای جمعی از مهم‌ترین عناصر ساخت فضایی شهر است که در ادوار مختلف تاریخ یک ملت شکل می‌گیرد. این عنصر که فعالیت‌های مختلف فرهنگی، اقتصادی، اجتماعی و ... در آن جریان داشته، همیشه با قلب تاریخ شهر تپیده و سرگذشت آن را روایت کرده است. در میان فضاهای مختلفی که برای انواع فعالیت‌های اوقات فراغت شناخته می‌شود، فضاهای جمعی شهر از جایگاه ویژه‌ای برخوردار است. این فضا جایی است که در آن، انسان‌ها گرد هم می‌آیند تا یکدیگر را ببینند، روابط متقابل ایجاد کرده و تجربیات معنوی و اجتماعی خود را در معرض شناخت و استفاده یکدیگر قرار دهند (منصوری، ۱۳۸۰). گاه فضاهای شهری می‌تواند بستری برای مراسم آیینی، مناسک، تشریفات، نمایش‌ها، محاکمات و ... باشد. چنین فضایی، بیش از هر فضای دیگری در شهر، عرصه غلبه هنجارها و ارزش‌های اجتماعی و فرهنگی است.

فضای جمعی به جز جوانب فیزیکی و کالبدی خود، نوعی فضای ادراکی و نمادین، با خصلتی نظام‌مند و ماهیتی مرکب است که با زمان اجتماعی و فرهنگ جامعه، پیوندی ناگسستنی داشته و نسبییت فرهنگی و اجتماعی جامعه در ادراک آن مؤثر است. همچنین این فضاها حامل میراث تاریخی و فرهنگی جامعه و انتقال‌دهنده ارزش‌های مشترک جمعی، فرهنگ‌های محلی و مدنیت شهری است. بنابراین، فضای جمعی با راهبردهای اجتماعی در ارتباط بوده و همین عامل آن را فراتر از ابعاد کالبدی- فیزیکی، به یک پدیده اجتماعی بدل می‌کند.

با بررسی اهمیت فضای جمعی در ساختار شهر این نکته بیش از پیش آشکار می‌شود که فضاهای جمعی با گفتمان تعاملی میان شهروندان که در قالب دیدارهای چهره به چهره صورت می‌گیرد، امروزه به‌عنوان یکی از شاخصه‌های اساسی در اندیشه‌های نوین شهری قابل توجه است؛ زیرا اگر حیات مدنی را مجموعه فعالیت‌های یک اجتماع بدانیم که با هدف، منافع و معیارهای مشترک صورت می‌گیرد، لازم است زمینه‌های تحقق این حرکت‌های جمعی در فضاهای شهری فراهم آید.

شهرسازی مدرن تهران و فضاهایی که گم شد.

پیش از ورود شهرسازی مدرن به ایران، شهرها، مراکز محله‌ای داشتند که نقشی همچون فضاهای عمومی در شهرهای امروزی را ایفا می‌کردند. شهرهای سنتی، محل‌هایی برای دور هم جمع شدن‌های رهگذران و «محلی برای مکت» داشت. این فضاهای مکت، گاه میدانگاهی در محله بود که افراد برای تبادل نظر در آنجا حضور پیدا می‌کردند. به این ترتیب مراکز محلات نقاط کانونی اجتماعی و عمومی‌ترین عرصه هر محله محسوب می‌شد. عملکرد

شهر به‌عنوان فضای زیست جامعه، موجود زنده‌ای است که در ازای

چگونگی حیات خود به مراتب بالاتری از کمال دست می‌یابد. مرتبه‌ای از حیات مدنی، برنامه‌های مربوط به اوقات فراغت افراد اجتماع است. دوره‌ای که فرد نه برای معیشت و آسایش جسم، که در راه رفع نیازهای معنوی به فعالیتی اجتماعی می‌پردازد. وجود فضاهای جمعی، زمینه‌ساز حضور افراد در سطح شهر شده، فرصت تعاملات و واکنش‌های اجتماعی را فراهم نموده و باعث به‌وجود آمدن خاطره جمعی مشترک، حس تعلق به فضا، ارتقاء و کنترل کیفیت منظر شهری می‌شود.

اگرچه نمی‌توان اجتماعی را بدون فضای زندگی جمعی تصور کرد؛ اما امروزه شاهد شهرهایی هستیم که به‌طور نسبی پاسخگوی نیازهای رفاهی شهروندان بوده و از معنویتی که لازمه شهر و فضای شهری است بی‌بهره‌اند. متأسفانه شهرهای امروز ایران، فاقد فضاهای جمعی لازم برای تحقق و تقویت حیات مدنی است و به همین جهت تأکید بر ایجاد، حفظ و احیای فضاهای جمعی هویت‌بخش، ضروری است.

واژگان کلیدی: فضای جمعی، حیات مدنی، تئاتر شهر، خاطره جمعی.

فضای جمعی؛ نمود هنجارها و حیات مدنی

فضا در مفهوم مادی خویش، به تنهایی هیچ ویژگی خاصی را مطرح نمی‌کند، ولی به محض آنکه یک گروه انسانی فعالیت را در مکانی آغاز کند، معنای نمادین فضا پدیدار می‌شود. از این پس فضا بستری برای وقوع رفتارهای انسانی می‌شود (حبیبی، ۱۳۸۶). در این میان، شهر محل وقوع اجتماع و فضایی است که در آن مفهومی به نام اجتماع با همه ابعاد خود محقق می‌شود (منصوری، ۱۳۸۰).

و رونق این مراکز نه تنها جدا از سایر حواجز شهر نبود، بلکه مردم برای اهداف معنوی و اجتماعی نیز در آنجا حاضر می‌شدند. بازارچه، حمام، مسجد و تکیه، آب‌انبار، مدرسه و سایر فضاهای خدماتی در اطراف آن مستقر بود تا فعالیت‌های اوقات فراغت با برنامه‌های جاری زندگی مأنوس باشد. همین تنوع کاربری، عامل غنای هویت مکان بود. این فضاهای باز، محیط‌های چند عملکرده برای زندگی روزمره و برپایی مراسم آیینی و مذهبی بود که در آنجا، مردم ریشه‌های خود را باز می‌یافتند. مرکز یک محله، عرصه فضایی-کالبدی روابط اجتماعی بود که به‌طور طبیعی جریان داشت. بنابراین شهر سنتی بافتی داشت که خاطره‌تصویری آن، نمایانگر جامعه‌های همگن با روابط گسترده میان افراد بود و تظاهر کالبدی ویژه و متمایز شهر نیز بر همین نقاط منطبق بود. اکنون پس از سال‌ها بی‌برنامگی در اداره بزرگترین شهر ایران، کمبود فضاهای جمعی در ساختار کلی تهران بیش از پیش هویداست. جمعیت جوان شهرهای امروز که در طوفان اطلاعات نیز قرار دارند، جایی برای گفتگو و بازشناسی همشهریان خود در شهر طلب می‌کنند که شاید عرصه باز مقابل تئاتر شهر تهران، از معدود نمونه‌های موفق فضاهای جمعی مطلوب امروز در شهرهای ما باشد.

پیشینه تاریخی مجموعه تئاتر شهر

پیش از دهه ۴۰ شمسی در محل تقاطع دو خیابان اصلی پایتخت یعنی ولی عصر (پهلوی سابق) و انقلاب (رضاشاه سابق) کافه‌ای به

نام «کافه شهرداری» وجود داشت که دومین مرکز تفریحی تهران بود. این کافه به ویژه در تعطیلات آخر هفته مکان گذران اوقات فراغت و یکی از مراکز گردهمایی هنرمندان و روشنفکران بود. گاهی گروه‌های دوره‌گرد و سیرک‌بازان در فضای اطراف کافه به اجرای برنامه می‌پرداختند.

در فاصله سال‌های ۴۶-۱۳۴۴ شهرداری تصمیم به تخریب و تغییر کاربری آن گرفت و از آنجا که در آن زمان نیاز به یک سالن نمایش برای شهر به شدت احساس می‌شد، وزارت فرهنگ و هنر و اداره هنرهای دراماتیک تصمیم به ساخت چند سالن مخصوص

با ظرفیت‌های بالا و انواع سن‌های اجرایی در آن محل گرفت. به این ترتیب مقدمات ساخت این مجموعه در ۱۳۴۶ فراهم و ساختمان آن در سال ۱۳۵۱ افتتاح شد. طی سال‌های بعد و در ادامه سنت پیشین فضایی جمعی در محوطه مقابل این بنا به‌وجود آمد که تا به امروز محل برگزاری مراسم و آیین‌های مختلف در

با بررسی اهمیت فضای جمعی در ساختار شهر این نکته بیش از پیش آشکار می‌شود که فضاهای جمعی با گفت‌وگو تعاملی میان شهروندان که در قالب دیدارهای چهره به چهره صورت می‌گیرد، امروزه به‌عنوان یکی از شاخصه‌های اساسی در اندیشه‌های نوین شهری قابل توجه است؛ این در حالی است که اکنون پس از سال‌ها بی‌برنامگی در اداره بزرگترین شهر ایران، کمبود فضاهای جمعی در ساختار کلی تهران بیش از پیش هویداست، شاید بتوان تئاتر شهر را از معدود نمونه‌های موفق فضاهای جمعی امروز ایران برشمرد.

مناسبت‌های ملی و مذهبی، نقطه تجمع سازمان‌ها و نهادهای غیردولتی (NGO) در روزهای خاص و نیز محل گردهمایی روزانه اقشار مختلف جامعه از هنرمندان تا دانشجویان است.

ارزیابی موفقیت فضای جمعی تئاتر شهر

از عوامل مؤثر در موفقیت فضاهای جمعی، پتانسیل کالبدی و ذهنی موجود در آنها است

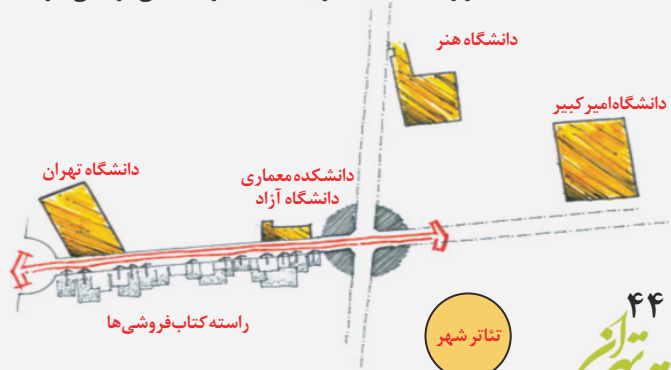
- مکانیابی در ساختار شهر، قرارگیری در تقاطع‌ها، میادین و ...
 - ویژگی‌های اکولوژیکی، مانند استقرار در ارتفاعات، کنار مظاهر آب و یا پارک‌های شهری
 - وجود امنیت، خوش‌نام بودن منطقه و قشر استفاده‌کننده از آن فضا
 - وجود خاطره جمعی و تصویر ذهنی مشترک که باعث ایجاد تعلق خاطر در بین کاربران فضا می‌شود.
- در ادامه به چند عامل دخیل در موفقیت فضای تئاتر شهر اشاره می‌شود.

۱ استقرار در مرکزیت هندسی پایتخت

فضای جمعی می‌تواند در کنار نقاط عطف شهر تشکیل شود و فهم تاریخی ما از شهر را تقویت کند (منصوری، ۱۳۸۸). چهارراه ولیعصر، محل تقاطع دو محور ارتباطی شمال به جنوب (خیابان ولیعصر) و شرق به غرب شهر (خیابان انقلاب)، در چندین طرح مطالعاتی به عنوان مرکز هندسی تهران انتخاب شده است. استقرار تئاتر شهر در این مکان، دسترسی به این فضا را تسهیل کرده و عاملی برای تضمین حضور مردم و زنده نگهداشتن این فضا شده است. استقرار کاربری‌هایی با مقیاس منطقه‌ای، شهری و حتی ملی در این محدوده نیز وزن مرکزیت معنایی آن را تشدید می‌کند.

۲ مجاورت با محور فرهنگی تهران

استقرار محوطه تئاتر شهر در منطقه میراث فرهنگی تهران (حصار ناصری و حصار صفوی تهران قدیم) و نیز مجاورت با محور انقلاب از میدان تا چهارراه ولیعصر به عنوان «محور فرهنگی تهران» از جمله دلایل موفقیت این فضای شهری قلمداد می‌شود. این محدوده به دلیل استقرار دانشگاه‌های تهران، صنعتی امیرکبیر، هنر و دانشکده معماری دانشگاه آزاد، فضایی فرهنگی دارد که

مجاورت تئاتر شهر با محور فرهنگی تهران، مأخذ: م. یزدانی ۱۳۸۶

باعث شده بسیاری از آموزشگاه‌های علمی و هنری آزاد نیز با تأسیس شعب، خود را از پتانسیل ناحیه بی‌بهره نگذارند. همچنین وجود سینماها، راسته کتاب‌فروشی‌های شهر، نگارخانه‌ها و ... که روزانه جاذب سفرهای فرهنگی شهری است، باعث شده تا این بخش از خیابان انقلاب در طرح جامع تهران به عنوان محور فرهنگی پایتخت معرفی شود. وجهه خوب دانشجویان و هنرمندان در اذهان مردم، بر مطلوبیت فضا می‌افزاید.

۳ مجاورت با پارک دانشجوی

قرارگیری محوطه تئاتر شهر در مجاورت پارک دانشجوی، نیز بر اهمیت آن می‌افزاید. با وجود اینکه خیابان انقلاب به عنوان کمربندی شهر و یک محور ترافیکی با عملکرد در مقیاس شهری و گاه ملی در بسیاری از روزهای سال جزء مناطق آلوده و خطرناک اعلام می‌شود؛ اما در این میان وجود پارک دانشجوی (لکه سبز) و تقاطع با خیابان ولیعصر (دالان سبزی) توانسته تا حد زیادی این عارضه را تضعیف کرده و عابرین را در خود پناه دهد. همین توده‌های سبز علاوه بر اینکه آلودگی صوتی ناشی از عبور و مرور را تخفیف می‌دهد، باعث لذت بصری نیز می‌شود.

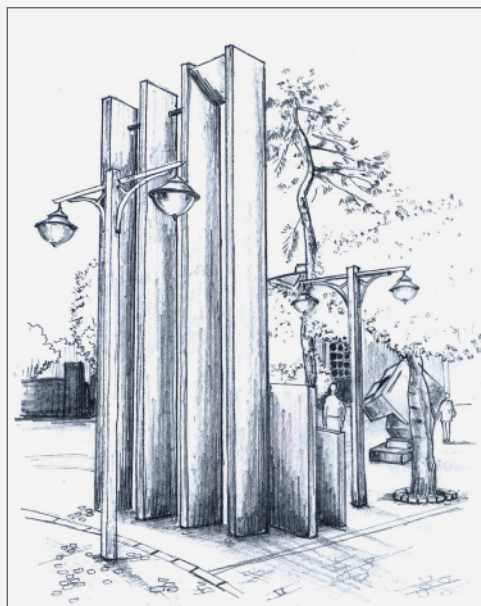
۴ تنوع کاربری‌ها و استفاده‌کنندگان از فضا

حیات شهری این منطقه به دلیل تنوع کاربری‌ها، در بیشتر ساعات روز و روزهای سال تضمین شده است. همچنین این تنوع کاربری باعث تنوع کاربران فضا با رده‌های سنی و جنسی مختلف شده است. هنگامی که دانشجویان و کارمندان در پایان ساعات کاری منطقه را ترک می‌کنند، ساکنان بافت مسکونی محدوده به خانه‌های خود باز می‌گردند و بدنه تجاری ولیعصر نیز تا پاسی از شب فعال است. سالمندان و زنان خانه‌داری که نیمروز زیر سایه درختان می‌نشینند، بعد از ظهرها و روزهای تعطیل جای خود را به جوانان و طرفداران هنرهای نمایشی می‌دهند.

۵ حضور عناصر خاطره‌انگیز

با بررسی پیشینه محوطه تئاتر شهردر می‌یابیم که استقرار و مکانیابی آن از مهم‌ترین عوامل در اقبال عمومی آن است، چه اینکه شاید "قوی‌ترین عامل در مکانیابی یک فضای جمعی موفق، توجه به وجود خاطره جمعی از فضا است" (منصوری، ۱۳۸۸). در حقیقت "ایجاد این امکان که کاربران بتوانند به محیط‌های موجود رنگ تعلق بدهند، اهمیت ویژه‌ای دارد. این تنها راهی است که اکثر مردم به محیطی برآمده از علائق، ارزش‌ها و عناصر هویتی خویش دست پیدا می‌کنند. رنگ تعلق، الگوی فعالیت‌های یک مکان را روشن‌تر می‌کند" (بنتلی، ۱۳۸۶: ۲۹۳). حضور و وجود خاطرات مشترک در فضا عاملی پیونددهنده است که موجب سرزندگی محیط شهری، گسترش حیات مدنی و افزایش سطح تعاملات اجتماعی در میان مردم جامعه و مراجعه‌کنندگان به محیط می‌شود.

به جز بنای تئاتر شهر، خیابان ولیعصر با چنارهای قدیمی و نهرهای جاری خود، فضایی است که بدون اغراق هر شهروند تهرانی از آن یک تصویر ذهنی به همراه یک خاطره خوش دارد. همچنین از

عنصر ورودی عرصه تئاتر شهر مکانی برای قرار ملاقات مردم است.
مأخذ: م. لواسانی ۱۳۸۶

دهه ۱۳۴۰ تا به امروز بدنه تجاری ولیعصر به عنوان یک مرکز خرید سنتی نزد مردم شناخته شده و تمامی اینها وزنه‌ای برای این فضا می‌شود تا آن را بی‌نظیر و تکرار ناشدنی کند. تعلق خاطر جامعه فرهنگی و هنری شهر به این نقطه را نیز می‌توان از حضور آنها در این مکان در روزهای تبلیغات انتخابات ریاست جمهوری ۱۳۸۸ دریافت.

همچنین احساس تعلق به چنین محیطی باعث شده که شهروندان و به ویژه هنرمندان و قشر فرهنگی جامعه، در برابر مکانیابی نادرست ایستگاه مترو در محوطه آن، واکنش نشان دهند و اینجاست که شهروندی و مدنیت به معنای واقعی کلمه محقق می‌شود. در این حالت، صیانت از خاطرات مشترک شهروندان از عرصه باز مقابل تئاتر شهر، نزد آنها به هدفی مشترک برای مقابله با یک تصمیم غیرکارشناسی مدیریت شهری بدل می‌شود.

برگزاری اجتماعات هدفدار حول محور تئاتر، فعالیت‌های فرهنگی خودجوش متأثر از محیط و تجمعات موسمی در صحن تئاتر شهر همچون تجمعات ۸ مارس به مناسبت روز جهانی زن، ۱۹ شهریور، روز آزادی نرم‌افزار و ۲۰ دسامبر، روز جهانی مبارزه با ایدز، خود گواهی بر موفقیت این فضا در گرد هم آوردن شهروندان و تحقق مشارکت مدنی آنان است.

حال و هوای این فضای شهری در ایام برگزاری جشنواره تئاتر فجر،
مأخذ: خبرگزاری فارس

نتیجه‌گیری

فضاهایی چون محوطه تئاتر شهر، با کارکرد اجتماعی خود، می‌تواند بستر پر قدرت و سودمندی برای اقتصاد شهری، تقویت ارتباطات اجتماعی، برقراری امنیت و اعتماد در فضای عمومی، کنترل اجتماعی، انتقال اخبار و اطلاعات، افزایش حساسیت‌های روحی و تأمین تعادل روانی، تقویت حساسیت‌های زیباشناختی، جامعه‌پذیری و فرهنگ‌پذیری مردم باشد. در حقیقت امکان انتقال فرهنگی خاص به افراد جامعه، از پتانسیل‌های یک فضای جمعی موفق است که در محوطه تئاتر شهر به خوبی قابل مشاهده است. این فضا به خوبی نقش خود را در افزایش آگاهی‌های عمومی افراد، فرهنگ‌پذیری و جامعه‌پذیری آنها و افزایش فرصت‌ها برای طرح مسائل جمعی و نیز تبادل صحیح اطلاعات ایفا می‌نماید.

منابع

- بنتلی، ای و دیگران (۱۳۸۶) *محیط‌های پاسخده*، ترجمه: مصطفی بهزادفر. تهران: انتشارات دانشگاه علم و صنعت ایران.
حیبی، سید محسن (۱۳۸۶) *از شار تا شهر*، انتشارات دانشگاه تهران، چاپ ششم.
منصوری، سید امیر (۱۳۸۰) *فضای جمعی و حیات مدنی*. روزنامه حیات نو، مورخ ۱۳۸۰/۳/۹.
منصوری، سید امیر (۱۳۸۸) *جزوه درس منظر شهری ارائه شده در پردیس هنرهای زیبا*، دانشگاه تهران.
میر مقتدایی، مهنا (۱۳۸۸) *معیارهای سنجش امکان شکل‌گیری، ثبت و انتقال خاطرات جمعی در شهر - مطالعه موردی تهران*. مجله هنرهای زیبا، شماره ۳۷.